

Петро Кралюк (Остроз)

КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ ЯК ЛЕГІТИМНІ ЗВЕРХНИКИ РУСИ (ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ГВАНЬЇНІ ТА ІОАННА ДОМБРОВСЬКОГО)

У XVI ст. значно зросла роль князів Острозьких у суспільному й політичному житті руських (українських і білоруських) земель, що входили до складу Польщі та Великого князівства Литовського. Завдячуючи військовим заслугам, Костянтин Іванович Острозький не лише прославив цей рід, а й значно розширив земельні й матеріальні володіння князівського дому. Його син, Василь-Костянтин, зумів не лише зберегти, а й розширити ці володіння, ставши одним із найбагатших магнатів Речі Посполитої та Європи. Маєтності князя виступали фактично як автономна структура зі своєю внутрішньою економічною, релігійно-культурною та кадровою політикою. Навіть можна вести мову про певні елементи політики зовнішньої. У таких умовах князі Острозькі, звертаючись до розуміння самостійності князівської влади, яке існувало в тогочасному руському суспільстві [див.: 1; 5], намагалися в плані ідеологічному обґрунтувати свою “суверенність”. Це обґрунтування знайшло вияв у прагненні довести давність роду Острозьких, його походження від києво-руської династії Рюриковичів, представники якої були суверенами. Предками Острозьких вважалися Володимир, хреститель Русі, та Данило Романович (Галицький), який був коронований римським папою.

Ці ідеологеми відображені не лише в пам’ятках тогочасної руської літератури, які писалися на замовлення Острозьких, а й у літературі відносно нейтральній. Це стосується історичної праці Олександра Гваньїні “Хроніка європейської Сарматії” та латиномовної поеми Іоанна Домбровського “Дніпрові камени”.

О. Гваньїні походив з Італії. Народився у Вероні десь у середині 30-х рр. XVI ст. У віці близько двадцяти років О. Гваньїні опинився в Польщі, яка стала для нього другою батьківщиною. “...

довго проживши в цих країнах європейської Сарматії, я все своє старання у справах рицарських обернув до послуг Речі Посполитої коронної... , ніколи не дбав про власну користь, але про честь власну і Речі Посполитої” – писав він [2, 37]. О. Гваньїні перебував на службі польських королів – служив у війську, займав адміністративні посади. Намагався зайнятися торгівлею, правда без особливого успіху. У 1578 р. з’явилося перше видання його “Хроніки...” латинською мовою. Цей твір витримав кілька видань. У 1611 р., незадовго до своєї смерті, яка настала в 1614 р., О. Гваньїні опублікував розширений варіант “Хроніки...” польською мовою. Цей твір вважається однією з кращих пам’яток польської історіографії кінця XVI – початку XVII ст. [про О. Гваньїні див.: 2, 5-33].

Третя книга “Хроніки...” О. Гваньїні є розповіддю про Русь – землі сучасної України й Білорусії. На початку книги йде опис руської князівської династії. Першими князями на Русі, так вважає О. Гваньїні, були Кий, Щек і Хорив, а не варяг Рюрик. Нашадки Кия розширили свої володіння на землі північні – аж до озера Ладозького. Вони добровільно поставили над собою князя з іншого народу, щоб не потурав князь “ані брату, ані свату, ані кому іншому, а тільки кожен отримував те, що заслужить” [2, 402]. Таке трактування походження Русі загалом відповідає оповідям “Повісті минулих літ” [4, 4-12].

О. Гваньїні веде мову про діяння руських князів. Але їхня династична лінія виглядає дивно. Коротко описавши київський період, згадавши Ігоря, Ольгу, Володимира та деяких інших князів, автор звертає увагу на тих можновладців, які правили у Володимирі на Волині. Ніби тут, а не у Києві була столиця. Йдеться про князів Ізяслава, його сина Ярослава, Георгія, Давида. Про останнього сказано, що він отримав Острог, Дубно, Дорогобуж, Чорторийськ. І ніби з того часу (а це рубіж одинадцятого й дванадцятого століть) “...йдуть князі Острозькі аж до нинішнього віку” [2, 404].

Далі говориться таке: “Мстислав, син Давидів, князь з Острога, мав сина Мстислава, котрий оволодів Києвом і помер 1158 р. Він був похований у Києві у [церкві] св. Федора. Залишив по собі сина з таким же іменем, князя володимирського, волинського і белзького. Цей же залишив сина Романа, володимирського князя, котрий переніс княжу столицю з Києва до Галича” [2, 404].

Після цього йде мова про Данила Галицького. Однак, він у О. Гваньїні з сина перетворюється в брата Романа Мстиславича. Данило в “Хроніці...” характеризується як людина дуже високо-

го розуму: “Він хотів прославитися більше, ніж його предки, а з Руського князівства хотів зробити королівство”. Він ніби просив у папи королівську корону, а той погодився це зробити, доручивши здійснити коронацію своєму легату Опізону з Мезеану. Проте Данило, так вважає О. Гваньїні, не дотримав обітниць бути в послуху до папи. “Тому все, що він здобув, не принесло йому жодної прикраси” [2, 404].

О. Гваньїні говорить, що Данило мав сина Романа. У Романа був син Василь, який “залишив потім Данила, князя на Острозі” [2, 405]. Це, власне, перший відомий нам князь, якого ідентифікують із династією Острозьких [1, 512]. Далі автор детально описує діяння Острозьких. При цьому вони в нього виступають як легітимні правителів Русі [2, 405-407].

Подajući генеалогію князів Острозьких, О. Гваньїні не був оригінальним. Приблизно так само її подавали інші польські автори того часу, наприклад, Б. Папроцький.

Подібним чином генеалогія дому Острозьких представлена і в “Дніпрових каменах”. Хронологічно цей твір є дещо молодшим “Хроніки...” О. Гваньїні. Оpubлікована вона без вказівки на місце й рік видання. Проте оскільки там є згадки про смерть Януша Острозького та про шлюб Катерини Олександрівни Острозької із Томашем Замоїським, є підстави віднести час написання поеми та її публікацію не раніше 1620 р. Саме цього року відбулися зазначені події [1, 512-516].

Поєма, схоже, вийшла невеликим тиражем й не була достатньо відомою. Своєрідне “відродження” твору відбулося наприкінці 80-х рр. ХХ ст., коли поєму з латинської мови на українську переклав В. Литвинов і вона побачила світ [Перше україномовне видання поеми “Дніпрові камени” див.: 3]. З того часу поєма кілька разів перевидавалася у збірниках хрестоматійного типу.

Про автора поеми Іоанна (Івана, Яна) не маємо ніяких відомостей. Можемо лише констатувати, що це була достатньо освічена людина. Він добре знав латинську мову та античну символіку, до якої часто звертався в своєму творі. Можливо, Домбровський здобув освіту десь на Заході, правдоподібно в Італії, оскільки в поємі бачимо деяку апеляцію до символіки італійської. Незважаючи на перебування в Західній Європі, автор “Дніпрових каменів” повернувся на Русь, яку вважав своєю батьківщиною. Тут він міг піти на службу до якогось магната чи багатого пана. І за його повелінням написати “Дніпрові камени” – поєму “з нагоди щасливого

сходження на Київську єпископську кафедру” католицького єпископа Богуслава Радошовського-Бокші. Господарем-покровителем Домбровського міг стати київський воєвода Томаш Замоїський, якому дається висока оцінка в поемі і якого автор вважав наступником династії Острозьких – своєрідних правителів Русі.

“Дніпрові камени” можна розглядати як спробу створити власну історичну концепцію і водночас як намагання сформувані міф “могутньої Русі”, котра повинна відродитися. Автор дає напучення Родошовському-Бокші, щоб той завоював симпатію в місцевого люду. Розповідає славному історію Києва. Формулює програму дій: відбудувати столицю Русі, відновити її славу. Він називає Русь “краєм квітучим, погідним”, з повагою говорить про русів, яких ніхто не міг здолати.

Значне місце в “Дніпрових каменах” відводиться викладу історії Русі. Автор використовує як польські хроніки, так і давньоруські літописи. Домбровський, власне, викладає історію української державності. Це історія без комплексу неповноцінності. Русь мислиться як велетенська імперія, об’єднана метрополією – Києвом. І поки існує метрополія (навіть утративши частину підконтрольних їй земель), поки існує руська князівська династія, доти існує Русь як політична одиниця. Проте автор розуміє: Русь уже не та. Й він правдує це такими міркуваннями:

*“Тож не буває на світі нічого тривкого, держави
Слабнуть щоднини, а з часом хиріють і мруть невблаганно”*
[3, 112].

Автор, викладаючи історію руських князів, звертає увагу на поетів Данила Романовича. Ось яким чином він його характеризує:

*“Непереможне мав військо і був славолюбством відомий.
Римського папи флавін (для цієї покликаний справи)
Коронував його, й став він королем усіх русів
(Хоч християнином був цей обранець сміливий і доти).
Правив у краї, який простягався далеко на південь;
Воїн, багатий на землі, він згодом розширив державу
До узбережжя Борея; і військо побільшив хоробре”* [3, 108].

Автор твердить, що спадок Данила перейняли князі Острозькі. Вони “правдиві нащадки Данила”. Домбровський багато говорить про цей рід. Складається враження, що саме вони – правителі Русі. Однак їхній рід згас. Останній представник його – Януш:

*“В злеті найвищої слави не зміг він уникнути долі
І відійшов із життя – наче квітка, підрізана плугом.
Так несподівано згасла надія, що сторожем буде
Звичайв давнього роду, народу, який велетенську
Мав на жахливо безлюдних просторах державу...”* [3, 111]

Та все ж на Русі має бути зверхник, який опікується Києвом, цією символом-столицею краю. А ще він має бути пов’язаний з домом Острозьких. Таким є Томаш Замоїський, який

*“...узав не звичайну дружину з Острога,
А видатну, що прибрала клейноди князівства...”* [3, 114]

Томаш Замоїський характеризується як “Фенікс нечуваний в землях Борея”, воскресаючий птах, що продовжує мертвого птаха.

Отже, “Хроніка...” О. Гваньїні та “Дніпрові камени” І. Домбровського свідчать, що уявлення про Острозьких як про нащадків киево-руської династії Рюриковичів та законних правителів руських земель було поширене в польській літературі кінця XVI – початку XVII ст. Воно могло виступати як важливий аргумент для обґрунтування особливих прав представників цієї династії на дані землі.

Джерела та література

1. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква, 2006.
2. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / О. Гваньїні. – К., 2007.
3. Домбровський І. (Ян). Дніпрові камени / І. (Ян) Домбровський // Українська поезія XVII століття (перша половина). [Антологія]. – К., 1988. – С. 94-119.
4. Літопис руський / [Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця]. – К., 1989.
5. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Видання друге, переглянуте і виправлене. / Н. Яковенко. – К., 2008.